

УДК:930.24:323

Добіжжя Василь Валерійович,

кандидат політичних наук,

доцент кафедри правового регулювання

економіки і правознавства

ВННІЕ ТНЕУ

Колесник Олександр Володимирович,

викладач ВКЕП ТНЕУ

СТАВЛЕННЯ ДО ВЛАДИ ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНСЬКОГО І РОСІЙСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Здійснено аналіз історичних чинників, що вплинули на формування політичної культури українського суспільства. Виявлені відмінності із політичною культурою російського соціуму щодо владних відносин. Доведено зв'язок політичної культури з традиціями, історичною пам'яттю, мотиваціями, цінностями. Охарактеризовано особливості суспільного договору між владою і населенням. Проаналізовано цивілізаційні наслідки монголо-татарської навали. Запропонована власна інтерпретація передумов формування політичної культури українського суспільства.

Ключові слова: *політична еліта, політична культура, влада, суспільство, традиції, політична свідомість, національний характер.*

Постановка проблеми у загальному вигляді. Історія неодноразово доводила, що в країнах, яким не притаманна європейська культура, західні політичні моделі не можуть бути імплементовані, або, якщо і впроваджуються за формою, набувають при цьому принципово нового змісту. Це пов'язано з тим, що форма реалізації цих моделей, їх прийняття чи неприйняття більшістю населення обумовлюються основними

характеристиками його політичної культури. Тому сучасні дослідники найчастіше розглядають політичну культуру як політичний вимір культурного середовища в конкретному суспільстві, як характеристику поведінки конкретного народу, особливості його цивілізаційного розвитку. У цьому сенсі політична культура виражає рух властивих народу традицій у сфері державної влади, їх втілення і розвиток в сучасному контексті, вплив на умови формування політики майбутнього.

Політична культура розкриває способи ціннісної орієнтації людини на світоглядному (де він вбудовує уявлення про політику в свою особисту картину світосприймання), громадянському (де людина виробляє якісно новий рівень розуміння свого політичного статусу) і на власне політичному рівні (де індивід виробляє відношення до конкретних форм правління, до своїх союзників і опонентів).

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання цієї проблеми. Передвісником терміна «політична культура» був термін «національний характер», який трактувався як комплекс політичних, моральних, культурних та інших уявлень, що властиві окремій нації та закріплені в її національній культурі і традиціях. Після 60-х років С. Верба, Г. Алмонд, Т. Парсонс, Р. Такер, інші автори тісніше пов'язують сутність політичної культури з традиціями, історичною пам'яттю, мотиваціями, цінностями, символами тощо [1, с.588-589].

Серед сучасних українських дослідників, які займаються як загальнотеоретичними проблемами політичної культури, так і аналізом стану політичної культури українського суспільства та перспективами її розвитку, слід відзначити праці В. Бебика, Є. Бистрицького, А. Лагутіна, М. Логунової, В. Лісового, В. Ребкала, О. Рудакевича, П. Шляхтуна, М. Дмитренка, В. Андрущенко, О. Бабкіної, В. Беха, В. Горбатенка, М. Остапенко, В. Корнієнка та інших.

Отже, **метою статті** є власна інтерпретація передумов формування політичної культури українського суспільства, виявлення відмінностей із

політичною культурою російського соціуму щодо владних відносин.

Виклад основного матеріалу. Міф про «колиску трьох братніх східнослов'янських народів», що виник у російській історіографії XIX ст. і пізніше трансформований радянськими науковцями, активно артикулюється і сучасною російською владою. Через низку ресурсів в мережі Інтернет і блогосферу Рунету, наприкінці 2015 року вчергове почала нав'язуватись думка про «спільне минуле», «споконвічну дружбу», про те, що українці та росіяни є «братськими народами» та мають налагодити свої відносини навіть не зважаючи на спровокований Росією військовий конфлікт на Донбасі і пов'язані з цим чисельні людські втрати України.

Зазначимо, що по завершенню Російсько-грузинської війни 2008 року, спостерігалася приблизно подібна ситуація - відбулася різка активізація діяльності проросійських організацій по зміщенню акцентів у бік «примирення народів».

Відповідно у свідомості росіян концепція «Русского мира» асоціюється із спільним проживанням в одному державному утворенні із центром в Москві з однією церквою, однією мовою, однією культурою та, відповідно, одною владою. До того ж більшість росіян сприймають українську мову й саме українство як прикре історичне непорозуміння, що виникло завдяки шкідливому впливу Литви та Польщі. А українську державність вважають геополітичною аномалією, що становить стратегічну загрозу для самої Росії. Цікавим є той факт, що саме українці були обрані на роль «братського народу», а не народи Польщі, Прибалтики чи Кавказу, які також тривалий час входили до складу Російської імперії, а згодом і СРСР.

Однак більшість населення України скептично оцінює можливість покращення відносин із Росією. Так дослідження проведене соціологічною групою «Рейтинг» на замовлення Міжнародного республіканського інституту США та посольства Канади в Україні, показало, що на питання, як ви оцінюєте своє ставлення до Росії тільки 3% українців відповіли дуже добре, а ще 13% - добре. При цьому 21% українців назвали ставлення до Росії

нейтральним, а 59% - однозначно негативним [2].

Історичний аналіз дозволяє стверджувати, що суспільна свідомість сприймала певний політико-культурний порядок, пов'язаний із наявністю змішаних політичних інститутів, як висхідний елемент розподілу влади. Наприклад, своєрідний політико-культурний порядок являла собою триєдина схема сполучення різноманітних форм влади. У Київській Русі в кожному окремому князівстві вже можна спостерігати дану політичну схему: князі-бояри-віче, тобто, монархічний, аристократичний і демократичний елементи.

Київські князі були змушені зважати на Віче - народні збори, орган влади феодальної демократії, проте діяльність його обмежувалася правом схвалювати чи не погоджуватися з політикою правителя без права здійснення будь-якої законодавчої діяльності.

Висновки щодо ролі давньоруського віче як органу влади були сформульовані ще істориками XIX ст.. В.І. Сергеевич, М.В. Довнар-Запольський, І.А. Линниченко запропонували тезу про загальносуспільний устрій влади на Русі і вважали, що інститут віча відображав суверенітет громади. Одним з доказів цього було право населення на вибір собі князя. Визначаючи коло питань, що належали до компетенції віча, дослідники відносили до них законодавчі, судові, а також питання війни і миру. Що стосується внутрішнього управління, то віче, хоча й мало на нього сильний вплив, надавало тут провідну роль княжій адміністрації.

Літописи в яких згадуються важливі державні справи, досить часто вказують на участь в віче «злиденних», «всього люду», «усіх киян». Показовими є вічові збори в Києві 1068-1069рр. На них кияни вирішили продовжувати боротьбу з половцями і запросити на княжий стіл Святослава і Всеволода [3, с.217]. Під «киянами» літописи мали на увазі міське торгово-ремісниче населення.

Вічові зібрання, отже, охоплювали поверхневий і дуже тонкий прошарок давньоруського соціуму. Як інституційована форма участі в політичному житті, воно робило вічовиків ситуативно причетними до різних

форм ісутнісних проявів активності у політичній сфері: від певних політичних ритуалів до обрання або вигнання князя. Водночас, у давній Київській державі віче не розвинулося до рівня цілком самостійного політичного інституту. Для виконання управлінських функцій князь призначав групу людей-бояр. Бояри Київської Русі були досить пасивним елементом, оскільки відчували на собі тотальну владу князя та тимчасовість їхнього становища.

Віче діяло як загальна рада городян, думка яких могла надавати «легітимності» волі князя. Недарма жителі багатьох давньоруських міст X-XII ст. часто самі вирішували, хто у них буде княжити. Між київським князем і місцевими князями укладався своєрідний договір, де обговорювалися, по-перше, право київського князя збирати данину в землях союзних князів («полюддя»); по-друге, його зобов'язання захищати підвладні йому землі. І по-третє, місцеві князі мали збирати військове ополчення в тому випадку, якщо київський князь очолював походи у чужі краї. Дослідники XIX ст. російської історіографії (В.І. Сергеевич, М.В. Довнар-Запольський, І.А. Линниченко), історики радянської школи (М.Н. Тихоміров, М.Н. Покровський, В.Т. Пашуто, П.П. Толочко) мають різні погляди щодо того чи брали участь у вічових зборах всі соціальні верстви тогочасного суспільства, чи лише ті, що наділені певною власністю і статками, але незаперечним є твердження, що заможне міське торгівельно-ремісниче населення і бояри однозначно були представлені на віче [4, с. 225-226].

Тобто представники соціальних груп, що були наділені власністю (сучасний середній клас) однозначно брали участь у управлінні державними і місцевими справами, мали вплив на прийняття рішень і могли впливати на формування влади. Відповідно в політичній культурі як населення Київської Русі, так і в період Гетьманщини, і навіть сучасної України, відсутнє сакральне і священне розуміння влади, яка є абсолютною, рішення якої є всезагальними, не підлягають сумніву і мають бути виконані за будь-яку ціну. Цю тезу підтверджує той факт, що в продовж століть існування

Київської Русі відбувалась тривала міжусобна боротьба удільних князів за київський престол, а чіткого механізму престолонаслідування так і не було сформовано.

А запроваджена Ярославом Мудрим збірка правових норм «Руська правда», що мала регулювати суспільні відносини, передбачала не тільки відповідальність громадян, але й їх права, регулювала систему правосуддя і покарань за скоєні злочини. Базуючись на звичаєвому праві, «Руська правда» відчутно вплинула на політичне зміцнення держави, запровадження нових цивілізованих для тих часів політичних традицій, на формування правової культури [5].

Переважаюча маса землеробів, тобто основного населення Давньої Русі, була вільною. Община не допускала різкого соціального розшарування, і її почуття соціальної справедливості служило моральним оплотом Русі. Зміцнювалися стійкі традиції общинного землекористування, яким підкорювались не лише прості селяни (смерди, закупи, рядовичі), але і феодалі-землевласники, зокрема, при веденні сівозміни, використанні загальних випасів, лісів і т.п.

У Галицько-Волинському князівстві боярство було сильнішим і активнішим. Це пояснюється тим, що бояри були власниками своїх земель, а не дарованих князем. Як спільність, вони розвивалися самостійно і передусім були виразниками власних інтересів. Каналами рекрутування політичної еліти було військо, регіональне управління. На той час вищі верстви не були ізольованими, їхнім членами могли стати за певні заслуги навіть смерди. Боярство намагалося закріпити отримані блага. Цей процес розвивався через вирішення суперечності між власними інтересами бояр та інтересами держави. І, як свідчить історія, цю суперечність вирішено на користь власних інтересів, тому боярство не підтримало князів у боротьбі проти Золотої Орди і радо вітало прихід литовських князів як таких, що забезпечать їм панування в своїх землях.

Християнство несло об'єднавчі засади, що були представлені

загальними ідеалами, моральними нормами, мотивами життєустрою і осягнення самого сенсу життя. Воно формувало соборну свідомість єдності віруючих у Христа, будувало особливий внутрішній світ, ставлення до влади, до сім'ї, ближнього, іноплеменників. Але і в релігійності відображені психічні властивості, історія та побут, залишки дохристиянських вірувань, що імплементувались в обряди, суспільну мораль, звичаї та норми (включно з політичними). Християнство встановило цивілізаційний взаємозв'язок Київської Русі з Центральною і західною Європою, дало змогу долучитись до надбань і системи цінностей європейської культури.

Можемо констатувати, що українцям притаманні анархічний індивідуалізм, перевага чуттєвого над волею та інтелектом. Як народіві українцям властиві такі риси політичної культури: демократизм, волелюбність, толерантність, миролюбність і водночас схильність до анархізму, бунтів і міжособної боротьби, намагання поставити особисті інтереси над загальнодержавними [1, с. 590].

Отже, основними рисами політичного життя, періоду розвитку Київської Русі, що значною мірою визначили політичну культуру сучасної України, є схильність нації до народовладдя, до республіканської форми державного правління, підкорення політики нормам християнської моралі, гуманізм і соціальна справедливість як вищі принципи державної діяльності. А з огляду на міцні традиції народовладдя візантійська традиція богообраності влади не знаходила відгуку в суспільстві.

Важливою подією, що вплинула на подальший розвиток та відповідно і формування політичної культури як сучасних українців, так і росіян, стала монгольська кампанія з завоювання Русі 1230-1240-х років. Але вже 1321 року литовський князь Гедимін в битві на річці Ірпінь об'єднаним литовсько-руським військом здобув перемогу над татарами. Цим він визначив довгий період влади Великого князівства Литовського і, потім, Польського королівства над територією сучасних українських (в ті часи називались руськими) земель - Галичина, Поділля, Волинь, Брацлавщина та Київщина.

Тобто панування татар на землях сучасної України тривало приблизно 120 років. І зовсім за іншим сценарієм відбувались події на території Північно-Східної Русі (сучасної Росії), де влада Золотої Орди тривала аж до 1518 року.

Монголо-татарське панування в Північно-Східній Русі зіграло дуже важливу роль у ще одному напрямку, стверджує професор Ю. Пивоваров. Північно-Східні руські князі приїжджаючи в Сарай, зустрічалися з абсолютно невідомим різновидом влади і типом правління, яку вони раніше не бачили ні в Європі, ні в себе на Русі. Це монгольський тип влади, це коли одна людина все, а всі інші - ніщо, а верховний правитель володіє всією, абсолютно всією владою. Фактично в ті часи і зародилося царське самодержавство, коли цареві не указ ні парламент, ні суд. І таке становище зберігалось століттями. На відміну від європейського типу правління, коли влада поєднує насилля одночасно із суспільним договором, що обмежує абсолютизм правління (парламентаризм, конституціоналізм), монгольська влада повністю заперечує всякий договір. Всяку конвенцію. Будь-яку співпрацю і згоду між двома. Монгольська влада - це виключно влада насильства [6].

Зараз все частіше лунають думки, що, мовляв, навала зі сходу сталася, а от ярма не існувало. Було, звісно, підпорядкування російських земель монгольським ханам, а також, використовуючи мову західних істориків, васальна залежність, але при ній росіяни і татари не тільки ворогували. Північно-Східні руські князі навіть брали в дружини дочок татарських ханів, які проти цих шлюбів зовсім не заперечували, справедливо вважаючи, що так руськими землями їм буде легше управляти.

Нерідко руські князі, що ворогували між собою, вирушали в Сарай за допомогою і поверталися з татарським військом, щоб розорити сусіднє руське князівство і вирізати його мешканців.

Н.С. Трубецькой в 1925 р в статті «Про туранські елементи в російській культурі» писав: «Московська держава виникла завдяки татарському ярму ... Російський цар виявився спадкоємцем монгольського хана. Повалення

татарського ярма звелось до заміни татарського хана православним царем і перенесенням ханської ставки в Москву».

Сформувалося і особливе ставлення народу до царя. Держава - справа царська, а не народна. Царю - належить вся повнота влади і він за певних обставин виступає народним захисником від свавілля бояр, яким, прийде пора, віділлються народні сльози. У результаті склалося переконання, що тільки від государя, його розуму й освіченості залежить добробут держави. Так сформувалася віра у вищу царську справедливість і віра у «доброго царя - батюшку», що стали характерними елементами політичної культури Росії. А фундаментальними особливостями російської державності постали жорстка деспотична монархія, сакральність влади, культ володаря (князя, царя, генсека, президента).

Якщо подивитися на російську історію в цілому (більш ніж тисячолітній період), ми побачимо, що держава, влада, різні владні інститути відіграли й відіграють величезну роль в історії. І в цьому сенсі можна назвати російську політико-правову культуру владоцентричною. У центрі - влада. На відміну, наприклад, від західної, європейської, яка є антропоцентричною. Там в центрі стоїть людина. Людина як міра всіх речей. Там все починається від людини, в Росії - від влади.

Центральна і вирішальна роль особистості представлена на всіх рівнях державно-суспільної драбини аж до нижніх її ланок, де вона призводить до утворення клієнтелістських відносин. Реальні владні відносини регулюються скоріше неформально - особисто, а не на основі формалізованих бюрократичних процедур. Правила гри тут є продовженням традиції, правовий контроль за їх дотриманням не передбачено .

Філософ Георгій Федотов, коментуючи кінець монгольського ярма, зауважив: «Ханська ставка була перенесена в Кремль». Тобто хан переїхав до Кремля. Москва омонголилась, і великий російський князь став ханом. У відомому сенсі Федотов має рацію.

Століттями перебуваючи в такому творчому політичному спілкуванні з

монголами, руські князі стали звикати до цього типу влади. Цар Павло I, син Катерини II і батько Олександра I, розмовляючи з французьким послом, сказав йому: «У Росії тільки той щось означає, з ким я розмовляю. І тільки той час, поки я з ним розмовляю». Це досить влучне формулювання російської влади. Царська імперія, СРСР, Російська Федерація - ми бачимо в мінливих формах один зміст і наповнення [7].

Росіянин, будучи, по суті, людиною державницькою, разом з тим боявся держави, уникав мати справу з владою, не довіряв державним установам. Звідси конфліктність державного свідомості російської людини, з одного боку, і неприйняття влади - з іншого. Ця особливість набула свого найвищого рівня в радянський період. Чим жахливіше проявляла себе влада, тим сильніше у людини було прагнення долучитися до неї, увійти в неї, стати її частиною. Подібне ставлення до держави і влади сприяло формуванню подвійного стандарту в їх оцінці. Людина ніби роздвоювалась, що свідчило про антиномічність політичної культури росіян [8].

«Москва намагалася нав'язати образ боротьби «русского мира» з українським етнічним націоналізмом. Як етнічний конфлікт. Ні - це не етнічний конфлікт - це світоглядний конфлікт. Це остання битва Золотої Орди з Київською Руссю», - зазначив російський політолог Андрій Піонтковський.

Досить відомим є висловлювання колишнього радника з національної безпеки президента Джиммі Картера Збігнева Бжезинського. Ще в 1994 році він сказав: «Росія може бути або імперією, або демократією, але не тим та іншим одночасно... Без України Росія перестає бути імперією, з Україною ж, підкупленою, а потім і підпорядкованою, Росія автоматично перетворюється в імперію». Також ще Бжезинський попереджав про можливість розхитування Росією ситуації в Україні саме через Крим і наголошував на необхідності для США надати Україні гарантії незалежності та територіальної цілісності [9].

Але справа навіть не стільки в економічному й геополітичному

значенні Києва для Москви. Справа насамперед у тому, що на традиційному російською ставленні до України, по суті, тримається російська імперська свідомість, завдяки якому Російська імперія, нехай і в урізаному вигляді, але все ще існує якщо не юридично, то ідеологічно.

Висновки. Загалом, коли йдеться про особливості політичної культури українців, то багато вчених схиляються до того, що за психологічним складом вони є народом західного, європейського типу, тоді як, скажімо, росіяни — східного, азіатського. А такі комплекси українського суспільства, що залишились у спадок через тривалий період бездержавності, на які багато фахівців акцентували увагу як «меншовартість», «селянська психологія» українства, «некласичність» української ментальності та ін., долаються і відходять в минуле завдяки консолідуючому чиннику в суспільстві проти зовнішньої агресії, підняттю рівня патріотизму і усвідомленням приналежності до Української політичної нації.

Література:

1. Політологічний словник [Текст] : навч. посіб. для студ. вищ.навч.закл. / За ред. М. Ф. Головатого, О.В. Антонюка // К: МАУП, 2005. — С. 588–590.
2. International republican institute [Електронний ресурс] — Режим доступу: http://www.iri.org/sites/default/files/wysiwyg/2015_11_national_oversample_en_combined_natl_and_donbas_v3.pdf — Назва з екрану.
3. Сергеевич В.И. Древностирусского права. [Текст] / И. В. Сергеевич // Т.2 — Вече и князь.—Спб.: 1908. — С.217.
4. Толочко П.П. Древняя Русь [Текст] / П.П. Толочко // К., Наукова думка, 1987. — С.225-226.
5. Худіш П. Історичні особливості української політичної культури [Електронний ресурс] / П.Худіш. — Режим доступу: <http://politiko.ua/blogpost51364> — Назва з екрану.
6. Пивоваров Ю.С. Традиции русской государственности и современность [Электронный ресурс] / Ю. С. Пивоваров. — Режим доступа:

http://tvkultura.ru/anons/show/episode_id /156639/brand_id/20898 — Название с экрана.

7. Пивоваров Ю.С. От кого российское государство взяло больше: от Византии или Золотой Орды? [Электронный ресурс] / Ю. С. Пивоваров. — Режим доступа: <http://www.kp.ru/daily/24548/725476> — Название с экрана.

8. Политические отношения и политический процесс в современной России [Текст] : Учебн.-метод. пособие / Авт.-сост. Н.А. Баранов. — СПб: Изд-во БГТУ, 2003.

9. Brzezinski Z. The Premature Partnership [E-resource]. — Accessmode : <https://www.foreignaffairs.com/articles/russian-federation/1994-03-01/premature-partnership>. — The name of the screen.

Доби́жа В.В., Колесник О.В. Отношение к власти как элемент политической культуры украинского и российского общества

Проведен анализ исторических факторов, повлиявших на формирование политической культуры украинского общества. Выявлены различия с политической культурой российского социума в вопросе отношения к власти. Доказана связь политической культуры с традициями, исторической памятью, мотивациями, ценностями. Охарактеризованы особенности общественного договора между властью и населением. Проанализированы цивилизационные последствия монголо-татарского нашествия. Предложена собственная интерпретация предпосылок формирования политической культуры украинского общества.

Ключевые слова: *политическая элита, политическая культура, власть, общество, традиции, политическое сознание, национальный характер.*

Dobizha V., Kolesnuk O. The attitude towards the power as an element of the political culture of Ukrainian and Russian society

In the article there are analyzed the historical factors that have influenced the political culture of the Ukrainian society. There are determined the differences

of the political culture of the Russian society in the sphere of power relations. The relations of the political culture with historical memory, motivation, values are proved. There are characterized the features of the social contract between the government and the citizens. The civilizational effects of the Mongol invasion are analyzed. The proposed its own interpretation of the prerequisites of the political culture of Ukrainian society.

Keywords: *the political elite, the political culture, the power, society, traditions, political consciousness, national character.*